

Lesavg 10 øre.

1. mai 1942.

Norsk Arbeidsliv

ORGAN FOR NASJONAL
No. 7. SOSIALT FELLESKAP
1. årgang.

ARBEIDETS DAG

Fra klasse-
kampens dag

— til —
Arbeidets dag.

propaganda, la fantasier og håp gjelde for det det nå en gang er og la oss som naklene og trøskende mennesker gå våren i møte.

I 1890 trampet de første arbeiderlag gjennom gatene på mandagen, ikke med politiske krav om revolusjonen og blod, men med krav om solidaritet og samhold for å oppnå en mer menneskeverdig tilværelse. Kravene fra den gang er foretatt oppfylt. Men arbeiderne marsjerte videre og videre inn i det færlige og skjulte. I millioner på millioner har de i arenes løp strømmet gjennom gatene 1. mai. De gikk og gikk, marsjerte vekk fra sine opprinnelige krav, fra det beste i seg selv, og inn i den politiske ørken hvor marxistiske løkkeselinger hveset mot dem fra alle verdenshjørner. Selt solidariteten arbeidernes mellom brast i den passive bekavedans. Isedelen er samlingens og solidaritetens dag Me 1. mai en strøms

Trøske står dryssende fulle av sølf, sølv, sølvkuler og knopper. Våren står all verk løde i oss og som oss. Her vinterens drude begynner vi igjen å stille krav både til oss selv og til andre, krav om framskritt, krav om beste mål å marsjere mot, krav om solidaritet og samarbeid.

Vi forventer med andre ord en vårmarsjering, ikke minst i vårt eget land. Så tar vi de første og fremste et overblikk over alt det skrap og skrammel som har samlet seg opp rundt oss og i oss. Og er vi virkelig drept av vårens krav til sunnhet og smert, så kan vi ikke seinga å bli løsløst. Vi er iferd med å miste alle ørne til å tenke selv og til å tenke stort. Vi lar oss drive som sjiplene og taneløse rundt av de politiske beveler som fører oss vider.

La oss tre ut av bekvemheten for et ørebblikt tilfall og forsøke å gjøre opp vårt be. La propaganda være

Et viktig prosjekt for Arbeidssambandet var utgivelsen av ukeavisen "Norsk Arbeidsliv." Første nummer kom ut i mars 1942. Avisen var moderne utformet, og hadde en frisk og frittalende stil. Første opplaget var på 250 000. Avisen ble utdelt gratis til alle busstasjoner i byer og industristrøk.

LARS LANGENGEN

Hva var Nasjonal Samlings planer med fagbevegelsen?

Unntakstilstanden som ble innledet den 10. september 1941 markerer kanskje det mest dramatiske øyeblikk i arbeiderbevegelsens historie i Norge. Denne morgenen gikk tyskerne til arrestasjon av en rekke fagforeningsfolk. LOs juridiske konsulent, Viggo Hansteen, og klubbformannen på Skabo, Rolf Wickstrøm ble dømt til døden og skutt umiddelbart. Andre fikk lange tukthusdommer. Samtidig med disse tragiske begivenhetene ble ledelsen av Landsorganisasjonen lagt i hendene på Nasjonal Samling. Det nye regimet blir ofte omtalt som det *nazifiserte LO*. Denne artikkelen ønsker å kaste lys over hva denne "nazifiseringen" besto i; hva NS ville med fagbevegelsen og hvilken plass arbeidslivets organisasjoner skulle ha i det nye samfunnet.¹

En nyordning av arbeids- og organisasjonslivet inntok helt fra begynnelsen en sentral plass i Nasjonal Samlings ideologi. I innledningen til partiets program fra januar 1934 heter det at Nasjonal Samlings mål er: "Nasjonal enhet, uten klassemotsetninger og partier, et solidarisk folkesamfund bygget opp på yrkeslivets grunn - et faglig folkestyre".

Ideen om dette "solidariske folkesamfund" danner basis for alle fascistiske bevegelser. Solidaritetsbegrepets betydning er en noe annen enn vi bruker i vår dagligtale. Det siktes først og fremst til prinsippene for organiseringen av samfunnet. Fascistisk ideologi hevder det syn at samfunnet kan sammenlignes med en levende organisme, hvor hel-heten utgjør mer enn summen av de enkelte delene. Samfunnet framstår dermed som en overindividuell virkelighet som står over de enkelte organer den er bygd opp av. Ut fra dette betraktes det solidariske folkesamfunnet som en organisme hvor hver enkelt del har sin bestemte oppgave å fylle. Om én del av denne organismen svikter, vil dette kunne tolkes nærmest som en "sykdom". All "asosial" virksomhet blir følgelig oppfattet som sykdomssymptomer. Det samme gjelder både arbeider-bevegelsens klassekamp-ideologi og den liberalistiske "alles kamp mot alle". Begge virker til å splitte samfunnet og dermed forstyrre den store organismen. I fascistisk tenkning er det et sentralt dogme at mennesker skiller seg kvalitativt fra hverandre. Det gjelder å finne rett mann til rett plass. Her ligger grunnlaget for førerprinsippet. Med et slikt ideologisk fundament kunne NS rettferdiggjøre gjennomføringen av nyordningen uten å ha majoriteten av folket i ryggen. En relativt liten gruppe kunne lede an ved at de gjennom sine spesielle egenskaper dannet en politisk elite.

Nøkkelen til det solidariske samfunnet lå på det organisatoriske plan; landets styre måtte bygges opp på basis av organiseringen av

arbeidslivet. Også i denne forbindelse ble det lagt vekt på de enkelte menneskers spesielle egenskaper. Kunnskap og fagkyndighet skulle komme til sin rett. NS-ideologene framholdt derfor at beslutninger om faglige og sosiale spørsmål ikke skulle overlates til politikere og partier med sine særinteresser, men skulle avgjøres av fagfolk og eksperter. Alle politiske avgjørelser burde fattes av organer som hevet seg over "snever partipolitikk", som etter forsvarlige faglige vurderinger skulle treffe beslutninger til fellesskapets beste. I tråd med dette la NS vekt på å unngå betegnelsen parti, og insisterte i stedet på å kalle seg en bevegelse.

Nasjonal Samlings praktiske politiske mål konkretiseres i programets punkt 2, hvor hovedkursen for nyordningen stokes ut:

Nasjonens kultur og næringsliv organiseres i selvstyrende legaliserte yrkeslag (laug) som danner bindeledd mellom den enkelte og staten, under statens kontroll. Et riksting av yrkeslagene organiseres og gis innflytelse på rikets styre.

Denne programposten er svært omfattende og inneholder minst tre elementer som vi skal merke oss: For det første peker den mot en sterkt "korporativ" statsmodell. Med "legaliserte yrkeslag" menes det at yrkes-sammenslutningene skulle institusjonaliseres og lovfestes, noe som også må bety at det bare skulle eksistere ett laug i hver næringsgren uten konkurrerende organisasjoner. Programposten betinger med andre ord en avskaffelse av organisasjonsfriheten. For det andre slås det fast at staten skulle ha full kontroll. Yrkeslagene skulle være bindeleddet mellom befolkningen og en sterk statsmakt, eller som det heter i partiprogramets første punkt: "en handlekraftig nasjonal riksregjering uavhengig av partipolitikk". En av Quislings store kjepphester var å styrke regjeringsmakten på nasjonalforsamlingens bekostning. Dette viser tydelig partiets totalitære pretensjoner. For det tredje nevner programposten etableringen av et "riksting". En ny nasjonalforsamling med utspring i yrkesorganisasjonene var det endelige målet med nyordningen innen arbeidslivet.

Nasjonal Samlings Faggruppeorganisasjon

For NS må perioden fram til høsten 1941 ha vært en frustrerende tid. Okkupantene valgte i denne tiden hovedsakelig å forholde seg til de etablerte organisasjonene innen nærings- og arbeidslivet. Selv om NS fra høsten 1940 var landets eneste lovlige politiske parti ble det holdt effektivt utenfor denne samfunnsarenaen. Quisling mente imidlertid å ha fått oppmuntrende løfter fra Hitler. Det var bare et spørsmål om tid før partiet og dets Fører skulle få overta den reelle makten i Norge. I tråd med disse signalene fra Berlin ble det satt stor fart på organisasjonsarbeidet innen NS denne høsten. Et av de nye tiltakene var at partiet besluttet å danne sin egen yrkesorganisasjon.

Nasjonal Samlings Faggruppeorganisasjon (NSFO) ble opprettet ved en partiforordning av 12. oktober 1940. Som "landsleder" for partiets nye særorganisasjon oppnevnte man Odd Fossum fra Våler i Hedmark. Fossum var 35 år gammel og hadde inntil da arbeidet som handelsbetjent ved samvirkelaget i Våler. Han hadde vært medlem av Handel og Kontor siden 1937, men hadde liten erfaring med fagforeningsarbeid. Fossum hadde meldt seg inn i NS i 1934, og hadde tilhørt den sosialradikalt orienterte gruppen NS-folk som hadde vært aktive i Elverumstraktene i 30-årene.²

Odd Fossums første oppgave gikk ut på å bygge ut den nye organisasjonen og finne egnede tillitsmenn rundt om i landet. I korthet skulle NSFO organisere Nasjonal Samlings medlemmer etter yrkesmessig fordeling og etter arbeidsplass. Utgangspunktet skulle være "yrkeslaugsmodellen". NS-folk i samme eller beslektede grupper skulle danne egne partigrupper og celler uavhengig av deres stilling og rang. Det var nærings- eller bransjetilhørigheten som skulle være det ordnende prinsipp. Ved siden av denne strengt faglige og næringsmessige inndelingen, skulle NSFO følge den vanlige geografiske organiseringen av partiets særorganisasjoner. I hvert fylke skulle NSFO ha en fylkestab, bestående av en fylkesleder, en organisasjonsleder, en presse- og propagandaleder og en eller flere økonomiledere. Fylkeslederen skulle inngå i det ordinære partihierarkiet som medlem av Fylkesførerens stab. Tilsvarende stabsorganisering skulle også gjennomføres på krets- og lagsnivå. Som nederste ledd i NSFO skulle det dannes celler av NS-medlemmer på de forskjellige arbeidsplassene. Helt ned til dette nivået skulle førerprinsippet virke - den enkelte celle skulle ledes av en "NS bedriftstillitsmann".³

Når det gjelder organiseringen av selve faggruppene, er det vanskelig å si i hvilken grad de ble gjennomført. Det finnes imidlertid skjematisk oversikter som viser at det skal ha eksistert 10 forskjellige "landsavdelinger": Forvaltning, Samferdsel, Håndverk, Handel, Industri, Kunst og Videnskap, Sjøfart, Rettsvesen og Sikringstjeneste, Heimeyrke og til slutt en avdeling for frittstående grupper. Hver av landsavdelingene samlet et varierende antall "landsfaggrupper". Eksempelvis lå følgende grupper under NS avdeling Samferdsel: Landtransportgruppen, Luftfartgruppen, Telegraf- og telefongruppen, Hotell- og restaurantgruppen og Turist- og reiselivsgruppen. Tillitsmennene for de forskjellige faggruppene innen hver avdeling dannet et fagavdelingsråd. Disse rådene var representert ved Landslederens fagråd. Også avdelinger og faggrupper var organisert på fylkes- og kretsnivå og var representert ved henholdsvis Fylkeslederens og Kretslederens fagråd.

Det er påfallende hvordan oppbygningen av NSFO stemmer overens med hvordan partiets program og propaganda forestilte seg samfunnet etter nyordningen. Var NSFO tiltenkt en spesiell rolle innenfor det framtidige triangel av Parti, Stat og Samfunn? Var partiets egen yrkesorganisasjon rett og slett kimen til de legaliserte yrkeslagene som nevnes i

partiprogrammet? Den store, tunge organisasjonsstrukturen viser at det åpenbart lå store vyer bak opprettelsen av NSFO. Det er imidlertid mindre åpenbart hva som på dette tidspunktet var hensikten med den nye organisasjonen.

Et perspektiv er at NS forsøkte å utvikle et "kaderparti", nærmest etter kommunistisk mønster. Ved å organisere grupper av "kampfeller" innen de forskjellige samfunnsarenaer kunne man skape et effektivt våpen i kampen om samfunnsmakten. Quislings nære kjennskap til Sovjetisk historie og bolsjevikenes taktikk er velkjent, og det er ikke utenkelig at han hentet inspirasjon derfra.

Et annet perspektiv på opprettelsen av NSFO er at NS, i tråd med signalene fra Berlin, regnet med at en maktovertakelse var nært forestå-

NS-propaganda i det første nummeret av "Norsk Arbeidsliv".

ende, og at en slik organisasjon derfor skulle stå klar til å rykke inn i de forskjellige posisjoner når makten ble lagt i partiets hender. Ifølge denne tankegangen ville selve organiseringsarbeidet være det viktigste for partiet; rett og slett å sortere ut og skaffe seg oversikt over egne krefter, slik at man når tiden var inne, kunne sette "rett mann på rett plass".

Det første perspektivet viser til tanken om en revolusjon *nedenfra*, mens det andre hviler på forutsetningen om at nyordningen skulle komme *ovenfra*. Vi vet imidlertid at Nasjonal Samlings makt utelukkende skulle komme til å hvile på okkupantenes gunst. Faggruppeorganisasjonen skulle derfor i første rekke spille en rolle i arbeidet med å befeste partiets maktstilling når den først var gitt.

I løpet av det "makteløse" første året fra høsten 1940 til høsten 1941 klarte Odd Fossum å bygge opp skjelettet av den nye, store organisasjonen. De fleste viktige lederverv ble besatt, vesentlig av unge, aktive menn i tyve-tredve-årene. En gjennomgang av identifiserte tillitsmenn på fylkesnivå i perioden 1940-45¹ viser at over halvparten var under 35 år gamle i 1940. Det er ikke urimelig å tenke seg at gjennomsnittsalderen lå enda lavere på krets- og lagsnivå. Det er også interessant å merke seg den yrkesmessige rekruttering til NSFOs ledersjikt. Selv om organisasjonen skulle favne hele arbeidslivet, utgjorde arbeidere nær halvparten av tillitsmennene. Det var for øvrig en bevisst og klart uttrykt politikk fra landsledelsens side at man i størst mulig grad skulle rekruttere arbeidere til NSFOs tillitsmannsapparat. Dette viser at NSFO var spesielt rettet mot arbeiderklassen og dens organisasjoner.

Nær tre fjerdedeler av tillitsmennene hadde meldt seg inn i NS i løpet av 1940, de aller fleste etter at NS ble landets eneste lovlige parti i slutten av september. Andelen fylkesstabsmedlemmer som hadde tilhørt NS før 9. april utgjorde bare i underkant av 14 prosent. Når en såpass stor andel av sentrale tillitsmenn var nye i partiet, sier det seg nærmest selv at NSFO i den første perioden måtte legge stor vekt på intern ideologisk skolering og organisering. Særlig skulle det siste forbli et problem så lenge NSFO eksisterte. NSFO, og Nasjonal Samling for øvrig, var ledet av personer som stort sett hadde liten eller ingen organisasjonserfaring og organisasjonskultur. Det fremmedartede, rigide og lite fleksible "førerprinsippet" som ble gjennomført fra topp til bunn, gjorde neppe organisasjonsarbeidet lettere. Hele partiet led kronisk av uskikket lederskap, uklare kommandolinjer og kompetansestrid.

Forholdet til fagbevegelsen

Selv om de tyske myndigheter fram til høsten 1941 var tilbakeholdne med å slippe NS løs på arbeidslivsorganisasjonene kunne NSFO likevel føre en aktiv politikk overfor yrkeslivet. Særlig påfallende i denne perioden er det at faggruppeorganisasjonen la stor vekt på at deres medlemmer skulle fagorganisere seg samtidig som NSFO også forsøkte å rekruttere arbeidere og funksjonærer som allerede var tilsluttet LO. Hensikten var sannsynligvis først og fremst å infiltrere landets mektigste

sammenslutning, men man ønsket åpenbart også å knytte til seg dyktige organisasjonsfolk. At et NS-medlem hadde bakgrunn i arbeiderbevegelsen ble ikke regnet som noen ulempe. Tvert imot virker det som om arbeiderbevegelsen var et klart forbilde. I stor utstrekning forsøkte man å herme etter arbeiderbevegelsens bruk av propaganda og slagord, massemonstringene med faner og sang, og i en viss grad også organisasjonsstrukturen. Videre ble det nære forholdet mellom DNA og LO oppfattet som misunnelsesverdig. Arbeiderbevegelsen var det NS ønsket over alt annet, men som de aldri klarte å bli - en massebevegelse.

NS kan ha hatt flere motiver for å ville infiltrere fagbevegelsen. Et motiv kan ha vært å skaffe seg nødvendig organisasjonskunnskap, dvs. tillegge seg det som ga arbeiderbevegelsen dens store styrke. For det andre er det ikke utenkelig at NS ønsket å plassere sine folk i fagbevegelsen av etterretningshensyn. Arbeiderbevegelsen var full av bitre politiske motstandere. Et tredje motiv for å ville infiltrere fagbevegelsen var at det ville gi NS en viss mulighet til å være med å påvirke fagbevegelsens politikk fra innsiden, dvs. forandre den gjennom helt legale midler.

På bakgrunn av det vi vet skjedde i forbindelse med unntakstilstanden er det videre på sin plass å spørre om NSFO var forberedt også på dette. Var det infiltrasjonens fjerde motiv at NS-folk også skulle ha som oppdrag å fungere som femtekolonister, slik at det skulle stå vennligsinnede på innsiden av LO i tilfelle tyskerne skulle finne det for godt å la NS slippe til? Kildene gir ikke grunnlag for å si at partiledelsen på forhånd visste noe om hva som skulle skje. Sikkert er det imidlertid at tanken var tenkt. NS forberedte seg på at de før eller siden kunne komme til å få kontrollen over arbeidslivets organisasjoner. Allerede den 2. juli 1941 sendte Fossum ut et konfidensielt rundskriv til sine fylkestillitsmenn:

Send mig snarest en nøyaktig fortegnelse over de arbeidere og funksjonærer innen fylket, som kan egne seg til tillitsmenn innen Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon.⁵

Svarene skulle inneholde en rekke personalia, blant annet opplysninger om hvor vedkommende var organisert og om han eventuelt hadde tillitsverv. Fossums rundskriv kan tyde på at man forberedte seg på at NS plutselig kunne gis innpass i fagbevegelsen, men dette betyr ikke at NS var sikre på hvilken taktikk som skulle velges og hvilken løsning som var den beste.

I en tale på NS Rådsmøte våren 1941, uttrykte Fossum skepsis til tanken om å sette inn en ny ledelse i LO fordi de fagorganiserte ikke ville se NS-folk som sine representanter.⁶ Fossum tok istedet til orde for en fortsatt satsing på NSFO for selv å "bygge ut den organisasjon som kan samle arbeidere og funksjonærer innenfor rammene av bevegelsen". Her tok han altså avstand fra den linjen som skulle vise seg å bli valgt allerede et halvt år senere.

NS får "makt"

Forholdet mellom fagbevegelsen og de tyske myndighetene hadde forverret seg i løpet av våren og sommeren 1941. En viktig grunn til dette var at tyskerne hadde foretatt flere inngrep i organisasjonens selvstyre. Blant annet ble det bestemt at valg av tillitsmenn og ansettelser av funksjonærer måtte godkjennes av Reichskommissariat.⁷ En annen grunn var at fagbevegelsen våren 1941 hadde begynt å markere en stadig sterkere motstand mot Nasjonal Samlings forskjellige framstøt. Det ble blant annet gjennomført større protestaksjoner både 9. april og 1. mai. Motstanden toppet seg i mai da LO sammen med 42 andre organisasjoner sendte et protestskriv til Reichskommissaren. Dette førte til at Terboven kalte inn underskriverne og ga dem en kraftig reprimande. Seks personer ble arrestert, deriblant LOs nestleder, Ludvik Buland, og to av forbundslederne. Noen av de protesterende organisasjonene fikk dessuten innsatt NS-ledelse, men LO ble foreløpig ikke rørt. En tredje viktig grunn til at klimaet hadde kjølnet var Tysklands angrep på Sovjetunionen den 22. juni. Dette førte til at kommunistene i sterkere grad aktiviserte seg i motstandsarbeidet.

Motsetningene tilspisset seg for alvor den 8. september, da det ble innført streng rasjonering på melk. I Oslo-området reagerte arbeiderne med en spontan streik hvor over 30.000 la ned arbeidet. Terboven svarte den 10. september med unntakstilstanden og de påfølgende arrestasjoner og dødsdommer.

Kvelden før ble Odd Fossum hentet av tyskerne og beordret å overta som LOs kommissariske leder. Fossum forklarte etter krigen at dette skjedde under tvang. Blant annet skal tyskerne ha truet med å oppløse LO hvis han ikke aksepterte dette.⁸ Dette er sannsynligvis ikke noe entydig galt bilde av situasjonen, for også andre impliserte har senere kommet med forklaringer om sterkt tysk press. Det er videre liten grunn til å tvile på at det var en ytterst motvillig Fossum som inntok formannsetet. Han innså ganske sikkert at han manglet de nødvendige kvalifikasjoner og at omstendighetene rundt innsettelsen ikke var de beste med tanke på det framtidige samarbeid med fagbevegelsens tillitsmenn og medlemmer. Vervet som LO-leder "av Terbovens nåde" kunne lett vise seg å bli en uriaspost.

Om morgenen den 10. september hadde LO fått sin nye ledelse. Fossum ble altså kommissarisk leder, Erling Olsen ble nestleder og Kåre Rein ble sekretær. Erling Olsen var en gammel travet i arbeiderbevegelsen. Han var tidligere syndikalist, og hadde i 1930-årene vært sekretær i Norsk Kommuneforbund. Olsen hadde vært en av de ledende personer i den såkalte "Fagopposisjonen av 1940" som hadde vært aktive våren og sommeren 1940. Denne gruppen besto hovedsaklig av radikale AUFere, syndikalister og kommunister som fant sammen om at verdenskrigen var et imperialistisk oppgjør der norsk arbeiderklasse ikke burde ta side. I stedet ønsket gruppen at norsk fagbevegelse skulle forhandle direkte med okkupantene. Opposisjonsgruppen hadde gått i oppløs-

ning allerede samme sommer, delvis fordi enkelte medlemmer var villige til også å forhandle med Quislings parti.

Den nye LO-sekretæren, Kåre Rein, var bare 30 år, men var allerede en dyktig og erfaren organisasjonsmann. Siden 1937 hadde han vært fastlønnet sekretær i Handel- og Kontor. Han hadde vært innom Mot Dag og var også kjent for å være pasifist. Rein hadde også vært medlem i representantskapet i Oslo og Akershus Samorganisasjon. Også han hadde blitt trukket inn i Fagopposisjonen våren 1940.⁹

Også andre framstående personer fra arbeiderbevegelsen ble knyttet til det kommissariske LO. Blant annet ble Håkon Meyer leder for Kommuneforbundet. Meyer hadde vært DNA-medlem siden 1915, og hadde framstått som en av partiets fremste intellektuelle. Han hadde vært en av de ledende skikkelsene i Fagopposisjonen av 1940. En av de virkelig store veteranene, Halvard Olsen, ble sjef for LOs sosialavdeling. Han hadde vært en ledende mann i bevegelsen helt siden Fagopposisjonen av 1911, hadde vært leder for Jern- og Metall fra 1919 til 1925 og var Landsorganisasjonens formann fra 1925 til 1934. En annen veteran var Albin Eines, som tidligere hadde vært redaktør i Ny Tid og Norges Kommunistblad. Eines ble i det kommissariske LO tildelt stillingen som leder for presseavdelingen.

Samtidig med den fullstendige utrenskningen i LOs ledelse, ble det også gjennomført en tilsvarende i forbundene. Også her ble det satt inn nye kommissariske ledere. Flere hadde bakgrunn i arbeiderbevegelsen, men en del ble også rekruttert gjennom Nasjonal Samling og partiets Faggruppeorganisasjon.

Unntakstilstanden i september 1941 markerer et viktig skille i norsk okkupasjonshistorie. Tyske myndigheter hadde vist hvilke brutale virkemidler de var villige til å ta ibruk. - *Nu er det alvor* slo Fritt Folk fast samme morgen. De gjenværende demokratiske kanalene ble lukket en etter en. Den motstanden som de forskjellige organisasjonene til nå hadde stått for, måtte fra nå av trekke under jorden. Motstandsarbeidet skiftet derfor karakter. For NS åpnet innpasset i organisasjonslivet utvilsomt for store muligheter. Likevel må det ha vært problematisk at det var tydlig for enhver at makten hvilte på tyske bajonetter.

Nyordningen settes igang

Samtidig som Odd Fossum ble gjort til kommissarisk leder i LO ble J. A. Lippestad satt inn som kommissarisk leder i Norsk Arbeidsgiverforening (NAF). Lippestad (født i 1902) var handelsutdannet i Tyskland, og var ved krigsutbruddet souschef i Askim Gummivarefabrikk. I august 1940 meldte han seg inn i NS, og gjorde en særdeles rask karriere i partiet via lagfører- og kretsførerverv i Askim, til at han allerede i begynnelsen av februar 1941 ble hentet til Oslo for å overta stillingen som partiets Riksorganisasjonssjef.¹⁰ I løpet av et halvt års tid hadde Lippestad altså klatret opp i partiets aller ypperste rekker. Den 25. oktober, et par uker etter unntakstilstanden, ble han i tillegg utnevnt til sosialminister.

Sammen med Odd Fossum skulle Lippestad stå i første rekke i gjennomføringen av nyordningen av arbeids- og organisasjonslivet. I kraft av sine andre stillinger ble Lippestad snart gjort til den som formelt hadde overledelsen av de to. Når det gjelder Lippestads rolle som leder for NAF, synes det som om han gikk meget forsiktig fram. Det virker som han forsøkte å holde et godt forhold til foreningen, og lot den derfor i stor grad styre seg selv. Partiets inngrep i Landsorganisasjonen var derimot betydlige helt fra første stund. Det er naturlig å anta at NS-ledelsen så fagbevegelsen som den største utfordringen. Med kontroll over LO og dens over 300.000 medlemmer ville det ikke by på store problemer å kjøre nyordningen gjennom også på arbeidsgiversiden. Det er også fristende å tolke dette som et uttrykk for en splitt-og-hersk-taktikk, ved at man på denne måten unngikk at arbeidstakere og arbeidsgivere ville finne sammen i motstanden mot nyordningen.

Da Fossum ble kommissarisk leder måtte han i begynnelsen trekke seg ut av det daglige arbeidet i NSFO. LO krevde all hans tid. Dagen etter overtagelsen sendte Landslederens stedfortreder, Lars Lunde, ut et rundskriv hvor NSFOs medlemmer på nytt ble oppfordret til å fagorganisere seg.¹¹ Lunde sendte også flere brev til Fossum i de påfølgende ukene, hvor han oppga navn på NSFO-folk som kunne egne seg som tillitsmenn i fagorganisasjonen.¹² Resultatet var at de fleste nye tillitsmenn som ble satt inn i fagbevegelsen ble rekruttert gjennom NSFO. Det ser for eksempel ut til at NSFOs fylkesledere de fleste steder tok over vervet som formann for samorganisasjonen. I praksis hadde det dermed langt på vei oppstått en personalunion mellom ledelsene i de to organisasjonene.

Selv om den nye ledelsen på denne måten systematisk arbeidet for å gi NS innpass i fagbevegelsen, forsto man at en fullstendig omveltning ikke kunne gjennomføres over natten. En ting var at partiet ikke hadde ressurser til det, en annen var at man i størst mulig grad måtte forsøke å unngå uro blant fagorganisasjonens medlemmer. Derfor la den nye kommissariske ledelsen an på å gjøre overgangen så skånsom som mulig. Det var viktig å unngå de store brudd med fagbevegelsens tidligere linje, og heller forsøke å framstå med et skinn av kontinuitet. Den 15. september 1941 sendte Fossum derfor ut et rundskriv til samtlige forbund der det ble gitt instruksjoner til de kommissariske lederne.¹³ Fossum slo her fast at alt faglig arbeid skulle fortsette *mest mulig uforandret*, at meglinger og forhandlinger skulle gå sin gang, og selv om de nytilsatte kommissarer skulle ta del i slike forhandlinger burde sakene *føres fram til et resultat av den sekretær eller tillitsmann som måtte ha forberedt den*. Alle forsikrings- og hjelpekasser skulle dessuten fortsette sine utbetalinger etter de gjeldende bestemmelsene. Fossum ga også ordre om at alle fastlønnede tillitsmenn og kontorpersonale skulle fortsette i sine stillinger. De lokale kommissariske ledere skulle imidlertid innhente lojalitetserklæringer fra disse. Dette må sees som et ledd i gjennomføringen av "førerprinsippet" i fagorganisasjonen. Om noen

nektet å undertegne slike erklæringer var kommissærene pålagt å straks gi beskjed til LOs kommissariske ledelse.

Det var flere grunner til at den nye ledelsen ville beholde fagbevegelsens fastlønnede funksjonærer og deler av tillitsmannsapparatet. Et motiv var, som nevnt, å gi inntrykk av kontinuitet. Viktigere var det imidlertid at det var umulig å foreta en fullstendig utskiftning av LO-apparatet. Organisasjonen var så stor at NS rett og slett ikke hadde folk nok til å fylle den. I realiteten var den nye ledelsen *avhengig* av å beholde en stor del av tillitsmannsapparatet. Mange tillitsmenn ble rett og slett tvunget til å fortsette i sine verv. Med unntakstilstanden friskt i minne var det liten tvil om at det lå makt bak truslene mot dem som måtte nekte. Den illegale avisen *Fri Fagbevegelse* kommenterte den 12. september at tillitsmennene og funksjonærene i virkeligheten ikke hadde noe valg, og oppfordret dem derfor til under de rådende omstendigheter å fortsette i sine stillinger. Hva angikk dem som gikk inn som kommissariske ledere i forbund, samorganisasjoner og fagforeninger, var avisen derimot ikke nådig:

De prøver nå å gi det utseende at de utfører sine rakkertjenester under tvang. De gir inntrykk av at de er presset til å ta på seg Judas-tjenesten, og at de ikke står i noen bedre stilling enn de gamle tillitsmennene som under trussel om dødsstraff må bli i sine gamle verv. (...) De lar seg bruke av fienden.

I den legale dagspressen ble det ikke lagt skjul på at partiet hadde store planer med arbeidslivsorganisasjonene. Fossum, Lippestad og andre figurerte stadig i avisene og uttalte seg svært optimistisk om nyordningen. Fritt Folk satte av en daglig helside til arbeidslivsspørsmål. Avisen bragte hver dag reportasjestoff fra de forskjellige faglige foreninger og organisasjoner som stadig kom under kommissarisk ledelse. Avisen ga en massiv fordømmelse av den tidligere ledelsen i organisasjonene og satte den nye i tilsvarende best mulig lys. Samtidig forsøkte man på forskjellige måter å appellere til medlemmene ved å melde om stor aktivitet, raske og gode resultater og stor oppslutning. Reportasjer fra forskjellige møter kunne fortelle at den nye ledelsen samlet fulle hus og høstet stor applaus. Noe paradoksalt er det kanskje at samtidig som man rakk ned på den tidligere ledelsen, forsøkte man å vise at det nye regimet representerte en slags kontinuitet. Med andre ord turde man ikke bryte tvert med det de fagorganiserte tidligere hadde arbeidet for. For eksempel la den nye LO-ledelsen stor vekt på at fagbevegelsen stod for noe positivt og at den ville ha en framtreddende plass også under det nye regimet. I denne sammenheng framsto NS nå som erklært "sosialistisk". Man hevdet sågar at fagbevegelsen under den nåværende ledelse ville gå enda mer radikalt til verks enn tidligere. Eksempelvis kunne Lippestad i desember 1941 rose landets sosiale lovgivning og spesielt trekke fram Nygaardsvold-regjeringens Arbeidervernlov fra

1936. Ministeren mente imidlertid at loven *kunne utnyttes meget lenger enn hittil*.¹⁴

Det utadvendte arbeidet med møter og propaganda gjennom avisene var bare én side av saken. Store vyer begynte å ta form sent på høsten 1941, og dette krevde både planlegging og koordinering innad. For NS var det derfor viktig å knytte organisasjonenes, og da særlig LOs, arbeid til partiets. Samtidig var dette et problem fordi partiets synlighet lett kunne komme til å provosere dets motstandere. Denne balansegangen gjorde det nødvendig at mye av tilnærmingen mellom NS og det kommisariske LO foregikk i det skjulte.

NSFO og LO veves sammen

I oktober 1941 ble det opprettet en samarbeidskomité mellom NS og LO.¹⁵ Igjen kan vi se at NS hentet forbinde fra arbeiderbevegelsens tradisjoner. DNA var nå byttet ut med NS som Landsorganisasjonens samarbeidspartner. Det ble bestemt at komiteen skulle bestå av fire representanter fra partiledelsen og tre fra LO-ledelsen.

Samarbeidskomiteens første møte ble holdt 16. oktober. Her ble det bestemt at Fritt Folk skulle sendes samtlige fagforeningsstyremedlemmer tilsluttet LO. Videre diskuterte man og ble enige om at *fagorganisasjonens propaganda skulle foreta en sterkere understrekning av samarbeidet med de norske myndigheter*. Denne siste beslutningen var sannsynligvis ikke helt uproblematisk. En slik understrekning ville virke til ytterligere å tydeliggjøre det faktum at organisasjonen var i partiets hender, noe som lett kunne skjerpe motstanden.

I komiteens senere møter ble det fattet flere vedtak for å knytte LO tettere til partiet. Blant annet bestemte man at Landsorganisasjonen skulle fastsette en bestemt kontingentandel til fordel for NS. Forutsetningen var at det skulle gis en partiforordning som skulle pålegge alle NS-medlemmer som yrkesmessig naturlig hørte til i LO å fagorganisere seg. Dette vedtaket var mildt sagt kontroversielt, og beslutningen ble derfor behørlig unntatt offentligheten. En gjenganger på samarbeidskomiteens møter var at det hadde oppstått en viss svikt i kontingentinnbetalingen. Allerede i september hadde det gått ut paroler om å nekte å betale kontingent. Selv om aksjonen foreløpig neppe hadde nådd særlig omfang ble den oppfattet som potensielt farlig. I oktober henstilte komiteen derfor til sosialminister Lippestad om å sende ut en forordning som gjorde det mulig å trekke kontingenten direkte fra lønnen. Da denne saken kom opp igjen i januar 1942 ble det imidlertid slått fast at en slik framgangsmåte ikke var tilrådelig, og man bestemte i stedet at det skulle sendes ut advarsler til dem som ikke betalte og true med å rapportere forholdet til det tyske sikkerhetspoliti.

I et møte den 3. desember stod faggruppeorganisasjonen på dagsorden. NSFO hadde naturlig kommet i bakgrunnen denne høsten. Dessuten var organisasjonen svekket ved at den mistet folk til fagforeninger og andre sammenslutninger som hadde blitt satt under kommis-

sarisk styre. Selv om disse NSFO-folkene nok hadde beholdt deres parti-
verv, hadde de nye vervene lagt beslag på deres tid. Komiteen vedtok at
det skulle bli et mer intimt samarbeid mellom LO og NSFO. Dette skulle
i første rekke gjøres ved å formalisere personalunionen ved at det skul-
le bli en fast ordning at NSFOs fylkesleder skulle virke som kommissa-
risk leder for samorganisasjonen. Allerede et par uker før hadde LO-
ledelsen tatt et initiativ for å knytte NSFO tettere sammen med LO ved
at det både i forbundene og i distriktsorganisasjonene skulle opprettes
"rådgivende utvalg".¹⁶ Disse utvalgene skulle bestå av representanter for
de største yrkesgruppene. Distrikts- og forbundslederne skulle selv opp-
nevne medlemmer til utvalgene, men dette skulle gjøres i samråd med
den fungerende leder av NSFO. Det ble slått fast at målet måtte være "å
bringe dugelige medlemmer av Nasjonal Samlings Faggruppeorganisa-
sjon inn i utvalgene i størst mulig utstrekning".

Også NSFO hadde allerede foretatt initiativ i forbindelse med etable-
ringen av et slikt intimt samarbeid med LO. Den 22. november ble det
sendt ut et rundskriv til NSFOs fylkesledere. Her het det blant annet:

Da De også i Deres fylke har hatt problemer med økonomien og
De derfor har hatt uovervinnelige ting å kjempe med skal De nu
ordne dette på følgende måte: (...) Lederen av Samorganisasjonen i
Deres fylke skal tilsette Dem som sekretær i Samorganisasjonen,
men de skal utelukkende arbeide med NS Faggruppeorganisasjon.
(Er De selv leder i Samorganisasjonen skal de lønne en annen,
f.eks. organisasjonslederen i fylkesstaben, eller en annen mann som
kan ofre seg helt for NS Faggruppeorganisasjon.)¹⁷

Videre gikk det fram at samorganisasjonene skulle dekke alle utgifter og
at det derfor kunne søkes tilsvarende større budsjett fra LO. Løsningen
på en problematisk økonomi skulle altså være å la fagorganiserte arbei-
dere finansiere NSFO gjennom sin kontingent. Denne ordningen ble
selvsagt aldri gjort offentlig kjent. Selv om vi ikke har muligheter til å
tallfeste LOs utgifter, må vi gå ut i fra at de ikke var ubetydelige. I en
rapport til Riksøkonomisjefen i desember 1944 framholdt NSFOs lands-
økonomileder at faggruppeorganisasjonens utgifter vesentlig var blitt
dekket av LO.¹⁸

I det overnevnte rundskrivet til fylkeslederne stod det til slutt også
en annen viktig melding:

Husk! De må nu finne frem NS-folk som er i bedriftene og finne
dyktige bedriftstillitsmenn. Grunnen til dette er at når vi kan skaffe
disse vil vi overføre klubbstyrenes funksjoner til disse.

Dette viser ganske klart at selv om NS hadde fått hånd om fagbeveg-
sen, var NSFO likevel tiltenkt en sentral rolle. Organisasjonen hadde
ambisjose mål. Førerprinsippet skulle tvinges gjennom helt ned til det

Slik agiterte det kommissariske LO for Arbeidssambandet i "Norsk Arbeidsliv" (nr 33, 1942).

laveste nivå i fagbevegelsen, og det var NSFO som skulle stå for rekrutteringen av tillitsmenn. NSFO var ikke lenger en konkurrerende institusjon i forhold til de ordinære organisasjoner. Det ser snarere ut til at den var tenkt å skulle danne en politisk elite innenfor en fagorganisasjon under Nasjonal Samlings ledelse.

Norges Arbeidssamband

Det avgjørende slaget om Nasjonal Samlings nyordning skulle utkjempes i året 1942. Den 1. februar ble det med pomp og prakt arrangert en såkalt "Statsakt" på Akershus festning, hvor makten skulle overføres fra Reichskommissariat til et selvstendig norsk styre. De kommissariske ministre la ned sine embeder og henstilte til Nasjonal Samlings fører å danne en ny, "nasjonal" regjering. Quisling sa seg villig til dette, og under tittelen "Ministerpresident" utnevnte han sine statsråder.

Selv om Quisling-regjeringen utvilsomt fikk en viss betydning, fantes det helt klare begrensninger. Ministerpresidenten og hans regjering ville ikke være herrer i eget hus. Tyskland okkuperte fortsatt landet, og Terboven satt fortsatt med det avgjørende ord. Blant annet var landet avskåret fra å føre egen utenrikspolitikk og holde sin egen hær.

Statsakten var dermed bare et skritt på veien for Quisling. Det overordnede mål var å vinne fullstendig nasjonal selvstendighet. NS-regjeringen kunne i lengden ikke framstå som marionetter i hendene på okkupantene. Selvstendighet kunne bare oppnås gjennom en fredsslutning med Tyskland. For å nå dit måtte Quisling overbevise Hitler om at NS hadde den nødvendige legitimitet og styrke til å styre landet. Videre måtte man makte å gjennomføre nyordningen i tråd med partiets program. Viktigst i denne anledning var at NS måtte få i stand sin programfestede nasjonalforsamling, Rikstinget. Det meste av partiets politikk i 1942 må sees i lys av dette målet. Statsakten markerte dermed startskuddet for en kraftig offensiv fra NS. I dagene og ukene etter seremonien på Akershus fulgte det en serie forskjellige framstøt, hvor særlig organisasjonslivet kom i skuddlinjen. For NS ble det nå særlig viktig å samle hele den yrkesutøvende befolkning under lojal ledelse. For å forhindre at folk unnslopp partiets innflytelse, ble det innført pliktmedlemskap i foreninger og organisasjoner under deres kontroll.

Av de mange nyordningsframstøtene mot arbeidslivet var det først og fremst forsøket på å etablere Norsk Lærersamband som skulle vekke strid. Den motstanden som ble mobilisert i forbindelse med tvangsorganiseringen av lærerne skulle bli skjellsettende for den samlede norske motstandskamp under okkupasjonen. Lærersambandet var imidlertid bare en liten del av bildet.

Nasjonal Samlings store prestisjeprosjekt skulle være Norges Arbeidssamband (NAS). NAS skulle, i likhet med NSFO, være en overgripende organisasjon som favnet hele arbeidslivet og samlet både arbeiderne, funksjonærene og arbeidsgiverne. Først og fremst var det meningen at de to "erkefiendene" LO og NAF skulle slås sammen i én organisasjon. Dannelsen av en slik organisasjon var et viktig ledd i Nasjonal Samlings visjon om forsoning mellom samfunnsklassene og fred i arbeidslivet. Man ville organisere bort den fordervelige klassekampen, og bane veien for "folkefelleskapet". Det liberal-kapitalistiske systemets egoisme hadde ført til dannelsen av klasse- og særruppeorganisasjoner. Nasjonal Samlings tanke var at ved å slå disse organisasjonene sammen ville de forskjellige partene begynne å samarbeide mot felles mål. Den 21. mars skrev redaktør Odd Melsom i den nystartede avisen, "Norsk Arbeidsliv", at den nye organisasjonens primære oppgave derfor måtte være av oppdragende art. Han mente at folket måtte lære å slutte opp om landets styre, og ville folkefelleskapet ikke bare i ord, men også i gjerning, til å sette personlige hensyn til side der hvor de store felles interesser krever det. En av Arbeidssambandets oppgaver skulle med andre ord være å lære folk til å identifisere seg med samfunnet som helhet. Vi kjenner igjen ideen om den organiske solidariteten som ligger til grunn i partiprogrammet. Melsom framstiller arbeidsgiverne som en slags tillitsmenn, eller "bedriftsførere". Disse har stor myndighet, men plikter samtidig å lede bedriftene med stort sosialt ansvar overfor sine medarbeidere. På den annen side formaner arbeiderne å

forstå sitt skjebnefellesskap med bedriften og arbeidskameratene. Om organisasjonenes rolle i samfunnet etter nyordningen skriver Melsom:

Organisasjonene vil i det nye Norge bli hevet opp fra å være private pirat-sammenslutninger til å bli statlige og nødvendige ledd i det *folkelige yrkesstyre* vi tilstreber.

Her slås det rett og slett fast at organisasjonene, deriblant NAS, skulle være *statlige*. Det er rimlig å sette dette i forbindelse med partiprogrammets passus om at det skulle dannes et riksting av de "selvstyrende legaliserte yrkeslagene". NAS kan sees som en videreføring av ideene bak NSFO, fra å gjelde den snevre krets av NS-medlemmer til å omfatte store deler av befolkningen.

Det kommissariske LO begynte tidlig etter overtakelsen å forberede en stor rasjonalisering av sin organisasjon. Det ble bestemt at fra årsskiftet skulle antallet LO-forbund reduseres fra 35 til 13. Dette skulle gjennomføres gjennom sammenslåing av beslektede forbund, samt opprettelse av et nytt. Som offisiell begrunnelse het det at man gjennom en slik omorganisering skulle realisere den gamle tanken om industriforbund som i prinsippet allerede ble vedtatt på LO-kongressen i 1923, men som alltid hadde vært omstridt.¹⁹ Det at omorganiseringen ble satt i gang av den kommissariske ledelsen var ikke tilfeldig. For NS var dette i virkeligheten et ledd i forberedelsen av Norges Arbeidssamband.

Tyske myndigheter var også svært interessert i å få i stand et arbeidssamband. Sannsynligvis ønsket de en organisasjon som lignet deres egen "Deutsche Arbeitsfront". Før årsskiftet arbeidet en ekspertgruppe fra Tyskland med planene for NAS. Denne gruppen ønsket å gå drastisk til verks, i det den ville oppløse alle arbeidslivets organisasjoner for deretter å bygge Arbeidssambandet opp fra grunnen etter tysk mønster.²⁰ Lippestad motsatte seg denne planen. Han mente at NS ikke hadde folk nok til å bygge opp denne organisasjonen. Dessuten skjønte han nok bedre enn tyskerne hvilken betydning de etablerte organisasjonene etter hvert hadde vunnet i Norge. Det er sannsynlig at Lippestad fikk støtte for et foreslag om at man i første omgang skulle bygge på de eksisterende organisasjonene. Noen klare og definitive vedtak om NAS ble imidlertid ikke fattet før etter "Statsakten" den 1. februar. I denne forbindelse fikk Quisling klarsignal for at NAS kunne institueres, og man tok sikte på at dette skulle skje 1. mai.²¹

I november 1941 ble det opprettet enda en ny partiinstitusjon, *NS Ombudsmann for næringslivet*.²² Quisling utpekte direktør Alf Larsen Whist til denne stillingen. Mens kretsen rundt NSFO var sterkt preget av anti-kapitalisme og sosialradikalisme, gikk Whists politiske holdninger i stikk motsatt retning. Han sluttet opp om et kapitalistisk system og karakteriserte seg selv som en "varm tilhenger av det private initiativ". Han ble da også en omstridt person i partiet. Også sentrale NS-folk bemerket Whists "liberal-kapitalistiske innstilling".²³ Whist hadde like

fullt fått hovedansvaret for partiets næringspolitikk. Han skulle i denne sammenheng stå i forbindelse med næringsorganisasjonene, som f.eks. Industriforbundet, med sikte på å gjennomføre tiltak i forbindelse med gjennomføringen av nyordningen.

Våren 1942 hadde det oppstått en viss usikkerhet rundt kompetanseforholdet mellom NSFO og Whists ombudsmannsstilling. Dette var bakgrunnen for at det ble holdt et møte på Odd Fossums kontor den 7. februar.²⁴ Tilstede var blant annet tre landsavdelingsledere fra NSFO, stedfortredende landsleder Lars Lunde og Wiese fra Einstzstab Wegener. Tyskeren mente at det planlagte Næringstinget måtte bygges opp av representanter fra to organisasjoner. På den ene side skulle man organisere alle bedrifter og foreninger næringsmessig i én organisasjon. Disse skulle representeres av bedriftsledere og bedriftseiere. Denne organisasjonen skulle ha ansvaret for faglige, tekniske og økonomiske spørsmål. Næringsorganisasjonen var ifølge Wiese Ombudsmannens arbeidsområde. På den annen side skulle man samle alle arbeidsgivere og lønsmottagere i Norges Arbeidssamband. Denne organisasjonen skulle ta seg av alle lønsspørsmål, tvister og sosiale saker for øvrig. Wiese konkluderte med at arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonene etter denne planen måtte slås sammen under NAS. Wieses utlegninger løste imidlertid ikke spørsmålet om kompetanseforholdet mellom Ombudsmannen og NSFO. Faggruppeorganisasjonen hadde også en næringsmessig inndeling i avdelinger. På direkte spørsmål om hva som skulle skje med NSFO, mente Wiese at organisasjonen burde oppløses og gå inn i NAS.

Det er usikkert om dette var den offisielle tyske holdningen, eller om Wiese ga uttrykk for sitt helt personlige syn. NSFO ble i alle fall ikke oppløst. Både Fossum og Lippestad beholdt partiets faggruppeorganisasjon i sine planer. Det er for øvrig interessant å merke seg at Wiese tenkte seg et skille mellom Arbeidssambandet og en ren næringsorganisasjon. (Denne ble senere instituert under navnet Norges Næringsssamband, med Whist som leder). Tyskernes opplegg ville bety at arbeidsgivere og næringsinteresser ville være representert i begge organisasjoner. Videre ville NAS være henvist til bare å befatte seg med lønsspørsmål og sosiale saker. Arbeidere og funksjonærer ville altså ikke ha noen innflytelse på de rent næringspolitiske spørsmål. Deres organisasjon ser ifølge disse planene ut til å ha blitt redusert til et redskap til å opprettholde ro i arbeidslivet. Man kan spørre om denne modellen var i tråd med den samfunnsordning partiet NS hadde markedsført. Laugsmodellen skulle ifølge propagandaen bety at alle i utgangspunktet skulle stilles likt i organisasjonene, skillet mellom arbeider og arbeidsgiver skulle viskes ut, mens personlige egenskaper og faglig dyktighet skulle være bestemmende for hvilken rolle man skulle få. I stedet ble det her foreslått at én organisasjon skulle være åpen for alle, mens en annen utelukkende skulle beherskes av den gruppen som i NS-sjargongen gjerne ble omtalt som "plutokrater". Dette var en ordning som

venstresiden i NS sannsynligvis ville like dårlig.

Mye tyder altså på at Reichskommissariat og NS ikke var helt enige om Arbeidssambandets funksjon og oppbygning, men det ser ut til at sambandet hovedsakelig var et NS-prosjekt. Planleggingen av NAS fore-

NS-plakat fra 1942. NS prøvde, uten særlig hell å gi maidagen nytt innhold da de proklamerte 1. mai som "Arbeidets dag" dette året.

gikk i "NS Statistiske kontor", som var en avdeling som sorterte under Lippestads riksorganisasjonsledelse. Dessverre ser det ut til at arkivet etter denne avdelingen har gått tapt, men det foreligger en organisasjonsplan for NAS som kontoret utarbeidet i slutten av februar 1942.²⁵ Denne planen viser at NS tenkte seg at NAS skulle bygges opp etter et mønster som lignet NSFO. I henhold til førerprinsippet skulle det på toppen stå én leder for sambandet. Under ham skulle det ligge fire hovedavdelinger: *Organisasjonsavdelingen*, som skulle bestå av underavdelinger for organisasjon, personale og utdanning, *Propagandaavdelingen*, bestående av en avdeling for presse og en for propaganda, og *Økonomiavdelingen*, med kontorer for medlemskap, forvaltning, alminnelig forvaltning og finanser. Den største hovedavdelingen skulle være *Sosialavdelingen*, som skulle bestå av hele ni underavdelinger; juridisk avdeling, fritidsorganisasjonen, yrkes-, sosial-, kvinne-, bedrifts-, ungdoms- og sunnhetsavdelingen. I tillegg til denne omfangsrike sentralledelsen skulle NAS også ha tilknyttet 19 forskjellige fagavdelinger. Nøyaktig tilsvarende ledelsesstruktur skulle bygges opp i hvert av landets fylker, og med visse modifikasjoner også helt ned på lagsnivå. På disse lavere nivåene skulle imidlertid antallet fagavdelinger varieres etter de lokale behov. Planen spesifiserer ikke hvilke funksjoner disse fagavdelingene skulle ha, men ut i fra mønsteret ser det ut til at man aktet å bygge NAS på den basis som allerede lå i faggruppeorganisasjonen. Det er ikke usannsynlig at man tenkte seg organisasjonen som et skjelett som man kunne bygge Arbeidssambandet rundt. NSFO-tillitsmennene rundt om i landet ville i så fall stå klare til å påta seg verv innen NAS. Enda et tegn på at NSFO var tiltenkt en slik sentral rolle er at organiseringen av Arbeidssambandets lagledelse var nesten identisk med faggruppeorganisasjonens. Blant annet ser det ut til at man ville beholde nøyaktig det samme forholdet mellom lagtillitsmennene og bedriftstillitsmennene som man hadde brukt i NSFO.

Denne planen var ikke den eneste som ble laget denne vinteren, og den var kanskje heller ikke den endelige. Utkastet fra februar gir imidlertid en god pekepinn på hvordan NS tenkte seg Arbeidssambandet, og gir samtidig en rekke indisier på at partiet aktet å gi sin egen politiske arbeidslivsorganisasjon en viktig rolle i sambandet. Dette til tross for at NS-toppene gjennom pressen bedyret at NAS skulle være en strengt upolitisk organisasjon. Interessant er det også å merke seg at det i organisasjonsplanen fantes få spor etter de sammenslutningene som skulle innlemmes i sambandet. Dette kan eksempelvis tyde på at omorganiseringen av LOs forbund bare var et skritt på veien til en fullstendig utsettelse av fagbevegelsens apparat. Eventuelt kan partiet ha hatt til hensikt å overføre organer fra LO, NAF og Håndverkerforbundet til de 19 fagavdelingene som figurerer i planen.

Det var meningen at NAS skulle proklameres den 1. mai 1942. Dette skulle skje i lovs form ved at man denne dagen skulle bekjentgjøre en "Lov om opprettelse av Norges Arbeidssamband". Det er uvisst om

arbeidet med denne loven noen gang ble fullført, men det foreligger et udatert konsept blant dokumentene i straffesaken mot Lippestad. Dette utkastet stammer antakelig fra mars eller begynnelsen av april 1942. Lovutkastets paragraf 1 sier at *NAS omfatter alle arbeidende norske menn og kvinner uansett yrke* og at disse står tilsluttet organisasjonen som enkeltmedlemmer. Videre slås det fast at alle faglige sammenslutninger (både innenfor og utenfor LO), alle arbeidsgiverorganisasjoner og håndverksforeninger skal inngå kollektivt i sambandet. Paragraf 2 sier at NAS har som mål å danne et *folkefelleskap av og for alle norske borgere*. Deretter sammenfattes hovedoppgavene i sju punkter. Disse dreier seg om å bevare arbeidsfreden, ivareta medlemmenes sosialpolitiske interesser, drive yrkesopplæring, helsearbeid, fritidsaktiviteter, sosial forsikring osv. Paragraf 3 slår kort og godt fast at *Ministerpresidenten utnevner lederen av Norges Arbeidssamband*. Av den fjerde paragrafen går det fram at NAS skal overta eller forvalte all *rørlig eller urørlig formue* som tilhører de forskjellige organisasjoner og foreninger som inngår i sambandet.

Det er i første rekke to ting vi bør merke oss i dette lovutkastet. For det første gir ikke paragraf 1 noen avgrensning av hvilke organisasjoner som skulle innlemmes. Dette tyder på at man tok sikte på at alle arbeidslivets organisasjoner skulle samles innenfor NAS. Det slås jo ganske riktig fast at NAS skulle omfatte alle arbeidstakere, noe som må bety at man siktet mot en ordening hvor heller ingen kunne ha arbeid uten samtidig å være medlem av NAS. For det andre er det interessant at paragraf 4 fastslår at NAS skal overta all eiendom og kapital fra de organisasjonene som kollektivt skulle gå inn i sambandet. Selv om det ikke sies eksplisitt, må dette i praksis bety at disse organisasjonene skulle opphøre å eksistere. NAS skulle med andre ord "sluke" resten av arbeidslivets organisasjoner.

Slutten

Gjennom disse vintermånedene hadde den sivile motstanden mot NS-myndighetene styrket seg og funnet fastere former. Dette hadde dels skjedd ved at lærerne hadde gått foran som eksempel i sin kamp mot Lærersambandet, og dels ved at kirken hadde vist sitt klare standpunkt. Selv om Quisling-regjeringen på forskjellige måter forsøkte å sette hardt mot hardt, var det tydelig at partiet var begynt å komme kraftig på defensiven i sin kamp med opinionen. Den intense nyordningen som ble innledet etter "Statsakten" begynte å stoppe opp.

Tyske myndigheter fulgte interessert med i utviklingen. Statsakten kan sees som et eksperiment. Lyktes Nasjonal Samlings nyordningsbestrebelse, kunne gevinsten være å få en slags fredsslutning med Tyskland, noe som ville kunne bidra til å gi Quisling-regjeringen en sårt tiltrengt legitimitet. Allerede i april ser det imidlertid ut til at tyskerne forsto at NS ikke ville makte å gjennomføre sine planer. På et eller annet tidspunkt ser det derfor ut til at Terboven bestemte seg for å

stramme tøylene igjen. For tyskerne var hensynet til den pågående stor-krigen det viktigste. Det var nødvendig å holde produksjonen igang og unngå at det kom rusk i det store krigsmaskineriet. I de besatte områder var derfor det primære hensynet å opprettholde ro og orden. Etter de forskjellige konfliktene våren 1942 hadde tyskerne en berettiget frykt for at gjennomføringen av Arbeidssambandet kunne føre til alvorlige komplikasjoner i Norge. Det vites ikke nøyaktig når beslutningen om å utsette prosjektet ble tatt, men sannsynligvis ble det vist skepsis fra tysk side allerede tidlig i april. Dette var faktisk før fagbevegelsens illegale ledelse hadde rukket å organisere noen større motstandsaksjoner i forbindelse med Arbeidssambandet. Selv om det i april var tilløp til protest-utmeldelser fra fagorganiserte, var nok i virkeligheten frykten for fagbevegelsens motstandspotensiale nok til at tyske myndigheter bremsset nyordningen.

Lippestad må ha fått endelig beskjed om å skrinlegge NAS mot slutten av måneden, bare noen dager før sambandet skulle proklameres. Alle forberedelser var gjort; lokale fagforeningsfolk hadde vært til konferanser i Oslo, samorg-lederne hadde blitt pålagt å sette opp forslag til egne NAS-tillitsmenn, og apparatet var innstilt på at NAS skulle konstitueres den 1. mai.²⁶ I tillegg til dette hadde Lippestad allerede måneden før beordret både NAF og LO til å overføre 250.000 kroner hver til en nyopprettet organisasjonskonto i Landsbanken. Disse store summer skulle bli brukt til forberedelse, start og organisasjon av NAS.²⁷

Tyskernes inngrep var utvilsomt et slag i ansiktet på NS-ledelsen. Terboven hadde tatt NAS ut av hendene på Lippestad. Det virker derfor en tanke komisk når Lippestad den 1. mai skriver til Reichskommissariatets sosialavdeling og høytidelig meddeler: "Ministerpresidenten ønsker ennå ikke å fastlegge noen bestemt dag for offentliggjørelsen av loven om Norges Arbeidssamband"²⁸.

Stilen og verdigheten i Lippestads skriv er i det minste upåklagelig. Man kunne, om ikke annet, late som om norske myndigheter selv hadde fattet denne viktige beslutningen. Offisielt het det nå at organisasjonen var lagt på is, men det skulle senere vise seg at den for tyskernes del var lagt i graven.

1. mai 1942 skulle egentlig ha vært en historisk dag, men den endte med et antiklimaks. I stedet for en høytidelig opprettelse av Norges Arbeidssamband måtte Quisling nøye seg med å bestemme at første mai heretter skulle være en offentlig høytidsdag, "Arbeidets dag". Dette ble bekjentgjort i Fritt Folk den 25. april. Ekstra ironisk er det at det samtidig ble bestemt at 1. mai-feiringen dette året måtte utsettes til den 2. mai.

Noter

- 1 Artikkelen baserer seg på min hovedoppgave, *Visjoner. Nasjonal Samlings nyordning av arbeids- og organisasjonslivet med utgangspunkt i NS Faggruppeorganisasjon (1940-45)*, UiO høsten 1991.
- 2 Gruppen behandles av Hans Henriksen, "Mennesker uten makt" i Danielsen og Ugelvik Larsen (red.) *Fra idé til dom*, Oslo 1976.
- 3 Organisasjonsbeskrivelsen bygger på forskjellige planer og instruksjoner funnet i NSFOS arkiv, Riksarkivet (RA).
- 4 Hovedoppgavens kap. 3 behandler NSFOS tillitsmannsapparat på bakgrunn av opplysninger fra NS Medlemskartotek (RA). Materialet består av 59 identifiserte tillitsmenn.
- 5 Kopi i NSFOS arkiv, eske 1.
- 6 Manuskript i NSFOS arkiv, eske 4.
- 7 Terje Halvorsen, *Jern og metall 100 år*, Larvik 1990, s. 50
- 8 Fossums forklaring, L-sak Fossum (RA).
- 9 Rettsbok, L-sak Rein (RA).
- 10 Rettsbok, L-sak Lippestad (RA), eske 1.
- 11 Rundskriv av 11. september 1941 til NSFOS fylkestillitsmenn, NSFOS arkiv, eske 9.
- 12 Kopier i mappe "Formann i LO", NSFOS arkiv, eske 1.
- 13 Rundskriv nr. 85 i eske merket "LO. Okkupasjon", LOs arkiv, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (AAB).
- 14 Fritt Folk, 12. desember 1941, s. 9. Lippestad roste også denne loven internt i partiet, i rapport til Quisling i mars 1942. Se Øystein Sørensen, *Hitler eller Quisling?*, Oslo 1989, s. 164 m/note.
- 15 Møtoreferater i L-sak Lippestad.
- 16 Rundskriv av 20. november 1941. Undertegnet av Fossum og Erling Olsen. I eske merket "LO. Okkupasjon", LOs arkiv (AAB).
- 17 NSFOS arkiv, eske 9
- 18 NS Riksøkonomiavdelings arkiv (RA), eske 9.
- 19 Tore Pryser, *Arbeiderbevegelsen og Nasjonal Samling. Om venstrestrømninger i Quislings parti*, Oslo 1991, s. 49.
- 20 Thomas Chr. Wyller, *Nyordning og motstand. Organisasjonenes politiske rolle under okkupasjonen*, Oslo 1958, s. 118.
- 21 Samme sted.
- 22 NS Meddelelser nr.9/1941.
- 23 Sørensen (1989), s. 175.
- 24 Personlig notat (referat) datert 7. februar 1942, O.E. Rømckes personarkiv (RA).
- 25 L-sak Lippestad, eske 3.
- 26 Opplysningene kommer fra av brev fra Østfold fagl. samorg 18. april 1942, LO-saksarkiv 40-81, 1942 (AAB) og brev fra fra den kommissariske LO-ledelsen 16. april 1942, avskrift i L-sak Rein (RA).
- 27 Kopier av brev fra Sosialdept. til NAF og LO, begge datert 11. mars 1942, L-sak Lippestad, eske 3.
- 28 Kopi i L-sak Lippestad, eske 1.